

za muslimane Bošnjake, ali ne samo za njih, jer danas nema pitanja koja će se postaviti Bošnjaku, a da neće postaviti i nekom drugom ko nije Bošnjak, historijski gledano, kulturno-civilizacijski i u aktualnom vremenu, kao osnovno pitanje postavlja odnos prema osmanskoj baštini. Džaja je to najbolje definirao. Bošnjaci muslimani u svojoj kolektivnoj svijesti zadržali su sliku cvjetajućeg Osmanskog carstva. Kršćani, hrišćani zadržali su sliku dekadencije. To je, tako, jedno jednostavno pitanje i tako i tako jednostavan odgovor da je genijalno, zapravo, po tome što ga je autor tako formulirao i ponudio nam ono što nudi i Redžićeva knjiga. To je knjiga u kojoj naprosto, ideja ide na ideju i, ona, zapravo, daje ono što je važno i što je cilj svakog istorijskog djela, a to je *otvaranje perspektive*. Redžić otvara perspektivu, Redžić nudi dijalog, Redžić naprosto ide ispred svoga vremena. Redžićeva knjiga, zapravo, govori o sljedećoj stvari. Vrijeme nacija i vrijeme nacionalizma je prošlo. To je devetnaesto stoljeće, mi smo još uvijek duboko u pozadini devetnaestog stoljeća. Budućnost, buduća povijest (ima knjiga koja se zove buduća povijest, povijest budućnosti) odvijat će se na drugim premisama i tom poviješću ne gospodare više nacije, njome gospodare multinacionalne kompanije. Moram priznati da ove redove ispisujem pod dubokim utiskom koju je na mene ostavila ova Redžićeva knjiga. Duboko sam uvjeren da ovo nije kraj, ovo je tek početak ozbiljnoga razgovora o njoj i njezinom sadržaju.

Dubravko Lovrenović

MUSLIMANSKO PITANJE U NAŠOJ HISTORIJ I HISTORIOGRAFIJI*

Muslimansko pitanje, u raznim svojim varijantama i formulacijama, već više od stotinu i pedeset godina dominira prostorom nekadašnje Bosne i Hercegovine, ujedno kao historijsko pitanje, kao pitanje državnog i političkog razvoja na ovom prostoru, što znači kao pitanje sudbine tog prostora, ali isto tako i kao pitanje historijske nauke, odnosno kao pitanje znanosti o historiji. U oba ova svoja aspekta muslimansko pitanje, ostanimo za sada kod te formulacije, koju uglavnom srećemo u literaturi, je dramatično. U svom prvom, a to znači historijskom aspektu, ono je donijelo veoma dramatična zbivanja koja su svoj najsnažniji i najjasniji izraz nalazila u ustancima koji se u Bosni javljaju tokom 19. stoljeća. Prvo, u bošnjačkom ustanku protiv Osmanlija 1831. godine, a zatim u ustancima Srba, na graničnim prostorima Bosne, onima koji se preciznije nazivaju ustanak u Istočnoj Hercegovini i Zapadnoj Bosni ili Krajini, te konzekutivnoj ovim ustancima okupaciji Bosne od strane Austrougarske carevine, do koje

* Govor akademika M. Filipovića na promociji knjige akademika Envera Redžića, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke*.

je došlo u ljeto 1878. godine, zaposjela prostore naše zemlje da bi uvela red i osigurala zakonitost u njoj, što se njenom kasnijem uključenju u Austrougarsku Carevinu iz 1908. godine, kasnije pretvorilo u aneksiju Bosne i Hercegovine u Carevinu. Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do ulaska Bosne i Hercegovine u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, kasniju Jugoslaviju, u kojoj dolazi do njene podjele između Srba i Hrvata 1939. godine, te rata na njenom tlu u kojem je Jugoslavija bila okupirana od strane Njemačkog Rajha i njegovih saveznika i ustanka protiv fašizma i uključenja Bosne i Hercegovine u Federativnu Jugoslaviju pod vodstvom Tita i, najzad, najnovijim dramatičnim i tragičnim zbivanjima u njoj, onim koje svi dobro pamtimo po zlu koje je počinjeno nad Bosnom i Hercegovinom i njenim narodima. Dakle, može li se zamisliti dramatičnija historija. U toj se historiji, u jedva 130 godina njenog toka, u jednoj zemlji koja je imala svoju državnopravnu tradiciju i historiju, izmijenilo sedam država i državnopravnih poredaka. Ova je zemlja svoj državnopravni status osam puta mijenjala u tako za historiju kratkom periodu vremena, a da do tih brojnih promjena nikada nije došlo po volji njenih gradana i naroda koji je u njoj dominirao, nego se sve zbivalo po nečijoj tuđoj i tobože za zemlju i njen narod spasonosnoj volji. A sva ta dramatična zbivanja nastajala su, uglavnom, zbog toga što se Bosna i Hercegovina nije nikako mogla ugrušati u sheme formiranja historije onakve kakvu je za nju znala i kakvu je jedino umjela da formira zapadna Europa. Temeljna karakteristika tog europskog znanja historijskog stvaranja sastojala se u tome da u Europi ne može da postoji ni jedna država u kojoj bi na bilo koji način dominirali Muslimani, oni protiv kojih je ta ista Europa ratovala i koje je bezdušno istrebljivala stoljećima sa europskog prostora, prvo sa Sicilije i iz Južne Italije, zatim iz Španije, te na kraju sa ovog našeg Balkanskog poluotoka i Jugoistočne Europe uopće. Naime, historija naše zemlje Bosne bila je karakteristična po tome što je upravo u njoj došlo do najintenzivnije islamizacije domaćeg stanovništva, mada opća i nasilna islamizacija nije bila, kako je poznato, politika Osmanske carevine i kao takva nije nikada provođena nasilnim putem. To je posljedica specifičnosti naše historije iz ranijih vremena. Tako je nastala velika grupa domaćeg stanovništva, koji se se nazivali Bošnjani, a koji su u osmanskim izvorima notirani kao Bošnjaci, a koja je osjećala duboku povezanost za svoju zemlju i domaći jezik, a pripadala je jednoj civilizaciji i kulturi koja je za one Bošnjane koji nisu prihvatili islam, bila strana. Ta civilizacija i kultura bila je orijentalnoislamska i ona je živjela u odnosima pune tolerancije sa hrišćanskom i kršćanskom civilizacijom na ovim prostorima, po onom prastarom i istočnomediteranskom principu miješanja civilizacija i kultura. Da se ova situacija održi, imamo zahvaliti dubokim korijenima koje je u ovoj zemlji imao multilateralizam, koji je u Bosni vladao od početka njene autohtone povijesti. Bosna, naime, nikada nije postala unilateralna zemlja u bilo kom smislu te riječi. Kada je moderna historija, historija koja je nastala u

19. stoljeću, afirmirala nacionalni kriterij kao osnovu za stvaranje Europskih država, Bosna se nije mogla u te kriterije uklopiti, jer se u njoj nije bila razvila jedinstvena bošnjačka nacija, a utjecaji sa strane doveli su do nacionaliziranja njenih katolika u Hrvate, a pravoslavaca u Srbe. Ako je nastajanje Srba i Hrvata, a ostavimo sada po strani pitanje kako su oni zapravo nastali, moglo da posluži kao osnov za primjenu istog tj. nacionalnog kriterija u izgradnji država na ovom prostoru, činjenica da su na tom prostoru za razliku od ostalog europskog prostora, djelovala velika svjetska carstva (Osmansko i Austrougarsko), te da je u Bosni postojala tada najbrojnija i najmoćnija grupa stanovnika muslimanske vjere, ali bosanski patriotski određena, onemogućila je takav razvoj u samoj Bosni, odnosno uvjetovala je da pokušaji da se ovaj prostor potpuno nacionalizira po kriterijima tadašnje zapadne povijesti, logično završi u sukobima, istrebljivanju stanovništva i svemu onome što smo jasno vidjeli na djelu tokom XX stoljeća, a osobito krajem istog. U tom kontekstu problem muslimana pojavljuje se kao ključni problem bosanske povijesti i kao ključ za bilo kakvo njeno rješenje. Kako oni nisu nikako htjeli da postanu ni Srbi ni Hrvati, unatoč dugotrajnim nastojanjima s obje ove strane, a ostali nisu željeli da im priznaju njihov nacionalni i državno pravni individualitet i subjektivitet, trebalo ih je ili istrijebiti, kako je to činjeno zadnjih stotinu pedeset godina, ili sasvim marginalizirati i pretvoriti u manjinu u njihovoj sopstvenoj zemlji u kojoj su od XVII stoljeća na ovamo bili svagda, osim u kratkim periodima vremena, izrazita većina. Ekstremni hrvatski i srpski nacionalisti su našli rješenje za taj problem u nacionaliziranju onih koji su na to pristajali i istrebljivanju onih muslimana koji su odbijali da budu prevjeravani i nacionalizirani, ali je vrijeme za primjenu takvih metoda, inače legitimnih u europskoj historiji, već je prošlo, kasnilo je dva stoljeća. Muslimani su preživjeli kalvariju. Istina, je, međutim, da su i neke snage među njima pokušavale da primjenjuju istu metodologiju historijske izgradnje, te su sanjale o muslimanskoj državi, što je same muslimane skupo koštalo. To je povijesni okvir muslimanskog pitanja. Enver Redžić nas uvodi u to pitanje u onom smislu u kojem je to pitanje nastalo i našlo izraza u historijskoj znanosti. On ne istražuje to pitanje samo po sebi, nego detektira problem i njegove obrise iz onog što je našlo svoj izraz u historijskoj znanosti, te daje jednu specifičnu i prijeko potrebnu sliku problema kako se on vidi u historiografiji i mišljenjima ljudi, što je svagda osnova i za njihovo djelovanje, te nam time pomaže da ga jasnije sagledamo i definiramo kao stvarni problem i još uvijek neriješeno pitanje same historije kao realnog zbivanja u vremenu, ali i kao znanosti o historiji. U tome je specifičnost i znanstvena vrijednost njegovog pokušaja. Enver Redžić, je kako se to običava reći, kao vino, što je stariji sve je bolji. Mada je on čovjek koji ima višestruku legitimaciju da se bavi problemom nacionalnog i povijesnog identiteta muslimana i da govori o pitanju muslimana, on govori o tom pitanju veoma distingvirano i kao pravi znanstvenik. On, prije

svoga, ograničava svoj problem i u obimu i u apsketu, što je jedino garancija da se ne prave, ali svagda nesigurne, improvizacije i sinteze, te što omogućava da se kaže nešto što će biti relevantno za sam problem i njegovo rješenje u znanosti. Naime, Redžić spada u malu, sasvim malu, grupu naših intelektualaca koji su se za afirmaciju Bosne i muslimana borili na više načina. On je bio učesnik pokreta za autonomiju Bosne prije rata, on je bio prvoborac velikog antifašističkog rata i učesnik zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a, koji su konačno našli formulu identifikacije Bosne i Hercegovine kao zemlje koja je zajednička za sve njene historijski nastale narode, bez obzira kako su i kada oni nastali, a koji u njoj žive, što je značilo ujedno i afirmaciju muslimana kao neizbježnog sastavnog dijela bosanskog stanovništva i konstitutivnog naroda za njegovu državu. Želim posebno da istaknem i kao svjedok, a ne samo kao poznavalac, da je on bio jedan od dva tri muslimanska intelektualca koji su od najranijih rasprava o pitanju muslimana vođenih u SKJ (1961. godine) dao veliki doprinos u nalaženju pravilnog rješenja muslimanskog pitanja u smislu njihovog bošnjačkog nacionalnog identiteta. On nije pao u zamku konstrukcija i nije kao neki pisao knjige protiv bošnjaštva, da bi kasnije pisao o njima kao da nikada nije mislio drugačije. On je osigurao postojanje bošnjačke solucije u traženju našeg identiteta, makar ona tada i nije bila priznata, ne samo od tadašnjeg komunističkog vođstva, nego ni od tobožnjih muslimanskih intelektualaca, izuzimajući samo nekoliko njih, koji se danas busaju u prsa svojim kasno otkrivenim bošnjaštvom. Kada je nastala trka oko toga tko će biti prvoborac bošnjaštva, a zapravo tko će osigurati monopol na njihovu nacionalnu i političku svijest, Enver se tome suprotstavljao, također, samo sa malim brojem istinskih Bošnjaka i bosanskih patriota svih nacionalnosti. Zbog toga Enver može da bude miran i ponosan. Cijelo vrijeme naše mučne historije u proteklom stoljeću ovaj čovjek išao je uzdignute glave i mirne savjesti kroz našu političku i društvenu prašumu. Zbog toga i ovo njegovo djelo predstavlja jednu vrstu krune njegovog dosadašnjeg bavljenja ovim pitanjem i obećava nam neko novo djelo koje će zahvatiti problem na način kojeg je on svojim dosadašnjim radovima u velikoj mjeri priredio. Zbog toga mu ja čestitam, a vama dragi slušaoci preporučujem ovo vrijedno djelo.

Muhamed Filipović

DEMITOLOGIZACIJA HISTORIOGRAFIJE: Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Institut za istoriju, Sarajevo, 2000, str. 220.

Važno je, prije svega, akcentirati neke dimenzije metodskog diskursa i nekoliko općih karakteristika ove knjige akademika Envera Redžića.